

*«Chtěl bych poděkovat za to,
že se Rudé právo vrátilo
ke každodenním úvodníkům.
Jsou velmi zdařilé.»*

Z. Sváček z Českých Budějovic
(RP, 18. 9. 1978, s. 5)

Společnost, ve které žijeme, je poznamenána ustavičným a takřka všudypřítomným působením oficiální propagandy. Rozptýlenému konzumentu se většinou jeví jako amorfní chuchvalec „lží“, jejichž jediným smyslem a důvodem je demagogické „ospravedlňování“ aktuální stranické politiky; jako podivné „šílenství“ jazyka, postaveného do služby momentálním potřebám a zájmům mocenského centra. Oficiální propaganda se takovým způsobem skutečně mnohdy prezentuje, nechceme tuto její tvář popírat. Soustředíme-li se však pouze na tento aspekt, nutně nám unikne její celková stavba logická a myšlenková.

Při pozornějším pohledu zjistíme, že nám oficiální propaganda předkládá podivuhodně ucelený a vnitřně prokomponovaný model společnosti. Vnímavému pozorovateli se tu otvírá sugestivní svět se zvláštní, nezaměnitelnou atmosférou, odpovídající jistému vyhraněnému způsobu myšlení. Chceme-li pochopit, na jakých princi-

pech je tento imaginární svět postaven, tedy jak to ve světě oficiální propagandy chodí a proč, musíme se nejprve naučit *rozumět řeči, kterou se zde mluví*. A k tomu právě chceme přispět touto studií.

Vybrali jsme si několik základních pojmů, na nichž celá konstrukce oficiální propagandy spočívá, a pokusíme se co možná nepředpojatě prozkoumat jejich obsah. Nemíníme při tom s výroky oficiální propagandy polemizovat, nýbrž *zachytit smysl toho, co říká*. Vycházíme totiž z předpokladu, že opravdu něco říká; že nejde o neuchopitelný, ze dne na den se měnící „blábol“, ani o výraz čiré libovůle jednotlivých pisatelů. V dokumentaci se opíráme především o *Rudé právo*, list bezpochyby nad jiné autoritativní, o němž lze mít za to, že tlumočí ze všech nejautentičtěji oficiální názory a postoje.

K nejfrekventovanějším a přitom na první pohled nejméně jasným výrazům v oficiální politické terminologii patří «lid». Podle našeho názoru má tento pojem klíčový význam pro pochopení všeho ostatního. Obrazně řečeno, právě «lid» otvírá bránu do «světa socialismu». Tvoří proto východisko našeho šetření.

*«Otvírám každý den své oblíbené
Rudé právo s napětím, co zajímavého
přináší. Nikdy nejsem zklamána.»*

Y. Nečasová, Drásov
(Haló sobota, 23. 9. 1978, s. 5)

Vyjděme z faktu, jenž stojí mimo jakoukoli pochybnost: žijeme ve státě o určitém počtu občanů. Vzhledem k tomu může mít termín «lid» dva podstatně odlišné významy: buď se vztahuje na *všechny* občany, míní se jím tedy souhrn občanů daného státního celku, nebo se vztahuje jen na *některé* občany, označuje tedy pouze určitou kategorii občanů daného státu. První pojetí můžeme pro jednoduchost nazvat celkovým nebo *globálním*, druhé pak omezujícím nebo *restriktivním*.

Ještě než se vydáme na procházku *Rudým právem*, podívejme se, co praví v této věci *Slovník spisovného jazyka českého* (Praha, Academia 1971). «Lid» je tu definován jako «široké pracující vrstvy společnosti» a mezi příklady se na prvním místě uvádí spojení «pracující lid». Ano, tenhle přívlastek opravdu velmi často doprovází jméno «lid» – ale jakou tu má vlastně funkci? Na první pohled se zdá nadbytečný, vždyť pracovní činnost je už z definice samé nutným atributem «lidu». O jakou «práci» tady jde? Co přesně znamená výraz «pracující»? Slovník nás opět poučí, že «pracující» je ten, «kdo pracuje (ve význa-

mu 2, tj. vykonává nějakou práci pro obživu), je zaměstnán». To jsou tedy «pracující». Ale jsou tu také důchodci, ženy v domácnosti, studující a osoby, které z rozmanitých příčin pracovat nemohou: nemocní, invalidé apod. Patří tyto «nepracující» skupiny občanů do «lidu», nebo ne? Kdybychom se spolehli na slovníkovou definici, odpověď by musela být záporná. Sama kategorie «pracujících» však není jednoznačně vymezena. «Pracovat pro obživu» je širší pojem nežli «být zaměstnán». Mohli bychom se tázat dále: jsou plnohodnotnými «pracujícími» i občané, kteří sice «pracují pro obživu», ale nejsou v zaměstnaneckém poměru?

Vraťme se ještě k výrazu «pracující lid». Na jedné straně by mohl mít zkoumaný přívlastek (teoreticky) význam specifikující, jako třeba ve výrazu «pracující důchodce»; důchodce jako takový není charakterizován pracovní činností, někteří důchodci však pracují. Tato eventualita by ovšem předpokládala existenci jakéhosi «lidu nepracujícího», což by bylo v rozporu s definicí uvedenou ve slovníku. Na druhé straně jsou přívlastky, které význam podstatného jména neomezují, vyjadřují pouze jistý znak, který do obsahu daného jména patří z povahy věci samé. Jako když řekneme «smrtný člověk». Smrtnost je vlastnost, kterou u každého člověka *nutně* předpokládáme; bytost, která by nebyla (v biologickém smyslu) smrtelná, bychom nemohli označit jménem «člověk». V takovém významu by se přívlastek «pracující» ve spojení «pracující lid» shodoval se slovníkovou definicí, stavěl by nás však před otázkou, zda «práce pro obživu», či dokonce v užším smyslu zaměstnanecký poměr, je opravdu *nutným* předpokladem přináležitosti k «lidu».

Tak pouhý pohled do slovníku nás přivádí k zamyšlení nad zásadní otázkou *hranic* «lidu» a *kritérií* příslušnosti k němu. Pokusíme se najít odpověď v *Rudém právu*.*)

***

*) Není-li uvedeno jinak, místa v citacích tištěná kurzívou jsou vždy vyznačena námi.

Vezměme například úvodník s výmluvným názvem *Po boku lidu* (RP, 1. 2. 1977). Už sama slovní formulace napovídá, že «lid» je tu pojat restriktivně: kdyby k němu patřili všichni občané, kdo by pak kráčel *po jeho boku*? Z textu se dovídáme, že v tomto postavení souputníků jsou – umělečtí pracovníci.

- [1] «[...] provolání je jasnou a srozumitelnou odpovědí na otázku, *na čí straně stojí* naši umělečtí pracovníci.»
- [2] «[...] přesvědčivé vystoupení našich nejpřednějších umělců, jímž znovu stvrdili své místo *po boku lidu*.»

Podobně se o umělcích mluví i jinde:

- [3] «Řekli své jasné slovo socialistických umělců, kteří se *z lidu* zrodili a s lidem jdou.»
(Úvodník, RP, 31. 1. 1977)
- [4] «Naši umělci *jdou s lidem a lid s nimi*. Prokazuje to nezvratně široký ohlas, spontánní souhlas *pracujících*.»
(Tamtéž)

Z toho zřejmě vyplývá, že umělci, ač se «z lidu zrodili», nejsou jeho součástí, neboť «jdou po jeho boku». (Ledaže by se nám tu nabízela neobvyklá podívaná na *část* kráčející vedle *celku*, do něhož patří...) Umělci tedy do «lidu» nepatří, ale nicméně jsou s «lidem» úzce spjati. Když pisatel úvodníku líčí tento svazek, upadá na chvíli do mystického vytržení:

- [5] «Tací jsou naši umělci. Jsou s touto líbeznou, překrásnou zemí, jsou *jedno tělo, jedna krev, dýchají s tímto lidem*.»
(Tamtéž)

V témže úvodníku lze číst i tento pozoruhodný výrok:

- [6] «Hlas lidu zazněl naplno ze slov, která tu pronesli Jan Kozák, Bohumil Říha, Jan Seidel a další umělci.»

Jak tomu máme rozumět? Tvoří snad pp. Kozák, Říha a Seidel výjimku a patří – ač umělci – mezi «lid»? Nebo je

to třeba chápat tak, že uvedení umělci – ač sami do «lidu» nepatří – jsou jakýmiśi médii, jejichž ústy čas od času «lid» promlouvá? A za jaké zásluhy se právě jim dostalo této cti?

«Umělci kráčejí s lidem»: podivná vize. Dokázali bychom si jakž takž představit, že by umělci šli ruku v ruce dejme tomu s dělníky nebo s rolníky – ale s «lidem»? S kým to ti naši umělci vlastně jdou? Komu to stojí po boku?

[7] «Všichni poctiví, čestní lidé této země *jdou se stranou*, pracují pro rozvoj socialistické společnosti, pro zítřky této země. V jedné frontě s lidem jde i všechno to nejlepší, co naše kultura má.»

(Úvodník, RP, 1. 2. 1977)

Při čtení této pasáže se vnucuje dojem, že pisatel v druhé větě zaměnil termín «strana» termínem «lid». Jde o pouhé nedopatření, anebo má tato záměna hlubší smysl? Je to odpověď na naši otázku, řekne-li se, že «jít s lidem» rovná se «jít se stranou»? Vzniká tím jen další otázka: v jakém vztahu jsou «lid» a «strana»? Kdyby mezi nimi byl vztah totožnosti, těžko by mohl Jan Fojtík tvrdit, že pro současné období je charakteristické «pevné sevření [sic!] strany a lidu» (RP, 24. 1. 1978, s. 1); «strana» a «lid» musí být dvě odlišné entity.

Ale co je tedy ten «lid», po jehož boku kráčejí umělci? V citátu [4] je naznačeno, že jsou to «pracující». Z toho by vyplývalo, že umělce nelze počítat mezi «pracující». Proti tomu bohužel stojí jiné doklady, jež máme k dispozici:

[8] «[...] naše úspěchy v rozvoji národního hospodářství, životní úrovně a kultury by nebyly možné, kdyby o ně jednotně neusilovali všichni naši pracující, ať rubají uhlí, sklízí vysoké úrody, či tvoří nová umělecká díla.»

(Tamtéž)

Podle toho se zdá, že do kategorie «pracujících» patří i umělci – minimálně spolu s horníky a rolníky. Na jiném místě je situace vyjádřena přímo s aritmetickou řízností:

[9] «Nyní jim [rozuměj těm, kdož se snaží ostouzet naši republiku – pozn. P. F.] dává odpověď *výkvět naší kultury*, když předtím své odhodlání a postoje vyjádřily tisíce *pracujících*. Tedy *všechn náš lid* podporuje politiku komunistické strany.»

(Úvodník, RP, 31. 1. 1977)

Na této formulaci je pozoruhodné, že umělci nejsou počítáni mezi «pracující», a přesto tvoří součást «lidu».

Musíme přiznat, že si s tím vším jaksi nevíme rady. Na příkladu jedné skupiny občanů – uměleckých pracovníků – jsme poznali, jak obtížné je zjistit, zda ta či ona konkrétní složka společnosti opravdu patří k «lidu», nebo ne. Jediná věc se zdá být jistá: «lid» sestává ne-li úplně, tedy aspoň z větší části z «pracujících». Otázkou zůstává, kdo vlastně patří do kategorie «pracujících» a zda k «lidu» náleží i ti, kdož «nepracují».

***

Někdo by mohl namítnout, že to celé je jen malicherné hádání o slovíčka; vždyť termíny jako «lid», «národ», «stát» jsou už tradičně natolik významově rozkošacené, že není divu, projevuje-li se jistá rozkolísanost i v jazyce oficiální propagandy. Tento stav se ostatně odráží v naší běžné řeči: říkáme *mezinárodní* vztahy, a myslíme tím vztahy *mezistátní*; říkáme *znárodnění*, a myslíme přitom *zestátnění*, popřípadě (teoreticky) *zespolečenštění* – a tak bychom mohli ještě hezky dlouho pokračovat.

Kdyby šlo o problém čistě terminologický, kdyby byla v sázce jen přesnost sociologických kategorií, pak bychom věru neměli důvod k znepokojení. Naši pozornost však upoutává pádný hlas Klementa Gottwalda:

[10] «[...] a vaše vůle, *vůle lidu*, bude v této zemi *zákonem*.»
(Cit. v úvodníku RP, 15. 10. 1977)

A v článku 1 Ústavy z roku 1948 opravdu stojí, že «lid je jediným zdrojem veškeré moci ve státě». Ústava z roku 1960 dokonce stanoví, že veškerá moc «patří *pracujícím*»

mu lidu» (čl. 2). Takovéto skutečnosti nelze brát na lehkou váhu. Po našem soudu je pro každého občana navýsost důležité vědět, *čí vůle je v této zemi zákonem.*

[11] «[Československo] je svobodnou zemí *svobodného lidu. Pracující lid v ní našel pevné životní jistoty.*»
(Tamtéž)

Tedy «lid» je v naší zemi nositelem svobody a životních jistot. Cožpak nám za této situace může být lhostejno, o jaké pojetí «lidu» jde? Vždyť v tomto případě jakákoliv restrikce může mít pro spoustu občanů nedozírné následky!

Navíc pomocí pojmu «lid» bývá často definován i pojem «demokracie»:

[12] «[...] demokratické je to, co slouží *zájmům lidu* [...].»
(Úvodník, RP, 26. 4. 1978)

Jakou hodnotu by měla «demokracie», která by «sloužila zájmům» čehosi tak mlhavého a rozporného, jak se nám zatím jeví «lid»?

Jsou tu však ještě povážlivější výroky:

[13] «[...] demokracie v socialistickém státě má třídní obsah, [...] je to demokracie *pro pracující, pro naprostou většinu lidu.*»
(Bohumil Němec, „Kritici“ socialistické demokracie, RP, 17. 2. 1977, s. 3)

Tady je «lid» pojímán širě: «pracující» tvoří pouze jeho «naprostou většinu». Tím více však zneklidňuje, že výhody demokracie se tu zcela otevřeně připisují pouze «naprosté většině», a nikoli *celému* «lidu». Jaké postavení má potom ona zbývající *menšina* «lidu»? Ta u nás demokratických práv nepožívá? A což teprve ti, kdo do «lidu» vůbec nepatří?

V odhodlání přijít na kloub záhadě «lidu» nás dále utvrzuje skutečnost, že ve světě oficiální propagandy «lid» často vystupuje v roli velmi rezolutního společenského činitele.

[14] «O socialismu, o našem bratrství se Sovětským svazem, o těchto základních hodnotách československý lid *nebude s nikým diskutovat.*»
(Z projevu Vasilu Biľaka, cit. dle RP, 27. 10. 1977, s. 2)

Řeknete si možná, že to slovo bylo nejspíš adresováno do zahraničí, ale to byste se mylili: z kontextu páně Biľakova projevu jasně vyplývá, že náš «lid» nebude diskutovat s československými občany. To ovšem předpokládá,

a) že jsou tu občané, kteří do «lidu» nepatří,

b) že «lid» jako takový, v celku, může diskutovat...

Marně se snažíme přijít na to, jak asi taková komunikace probíhá. Ale zřejmě svou obrazotvornost namáháme zbytečně, neboť «lid», zdá se, dává před komunikací přednost exkomunikaci. Tak v *Rudém právu* ze 4. 3. 1977 (s. 2) čteme o nejmenovaných občanech toto:

[15] «Náš lid je do našeho socialistického společenství nepočítá.»

A někteří občané mohou dopadnout ještě hůř:

[16] «Lid [...] je smetl ze své cesty, aby už nikdy nepřekáželi.»
(Úvodník, RP, 26. 1. 1977)

Shledáváme tedy, že v této zemi působí blíže neurčená síla, jíž je dána moc vylučovat z diskuse, vypovídat občany «na periferii společnosti», a tak je «izolovat od zdravého organismu», nebo je dokonce «definitivně vykázat na smetiště dějin» (viz tamtéž). Tato hrozivá síla se nazývá «lid» a působí *mimo* zákonné státní instituce.*) To je důležitá okolnost, neboť i řečené státní instituce čerpají oficiálně svou moc z «lidu». Jde tady o dvojí různý «lid», anebo o jednu a touž veličinu, která – jsouc «jediným zdrojem veškeré moci ve státě» – působí jaksi dvojím

*) V žádném z citovaných dokladů nenajdeme sebemenší zmínku o tom, že by zásah této moci proti nejmenovaným občanům byl podložen nebo aspoň provázen nějakým výrokem soudního tribunálu.

směrem: jednak zprostředkovaně přes instituce, jednak přímo?

V každém případě nás taková situace přímo nutí ke snaze poodhrnout závoj tajemství, jímž je «lid» obestřen. Pomocnou ruku nám podává samo *Rudé právo*. Tento list naštěstí počítá i s hloubavými čtenáři, a proto přináší čas od času zásadní statě «na teoretické téma». Dne 10. 2. 1978 nacházíme na straně 4 obsáhlý článek Ladislava Hrzala nazvaný *Úloha lidu v naší společnosti*. Poddejme se tedy vedení filosofa a sledujme jeho výklad řádku za řádkou.

***

Ze začátku se nám obraz poněkud rozmlží, neboť «lid» se tu rozestupuje na tři zaměnitelné termíny – «lid», «lidové masy» a «masy». Pro jistotu hned nahlédneme do slovníku a tam zjišťujeme, že slovo «masa» má více významů, z nichž jsou pro nás zajímavé tyto tři: 1) hmota jako materiál, surovina; 2) velké množství lidí, velké množství něčeho vůbec; dav, zástup; 3) masy – široké vrstvy lidu, lid. V pořádku. I slovník potvrzuje, že «lid» a «masy» mohou být synonyma.

Ladislav Hrzal nejprve rozvíjí téma vzájemných vztahů mezi «lidem», komunistickou stranou a «vůdci». Ti «vůdcové» jsou jednak «revoluční», jednak «straničtí» – přičemž pisatel zřejmě předpokládá jejich identitu. Správné fungování dialektického trojúhelníku «masy–strana–vůdcové» je podle p. Hrzala podmínkou realizace socialistických idejí, úspěšné výstavby socialistické společnosti.

Dále si autor všímá *dějinné úlohy* «lidu». S odvoláním na Marxe a Engelse prohlašuje, že «činnost lidu, lidových mas je ve vývoji společnosti určujícím a rozhodujícím činitelem», hned ovšem dodává:

[17a] «Samozřejmě v dialektické jednotě s osobností, lid nelze pochopit v jeho činnosti odtrženě od jeho vůdců, stejně tak jako význam osobnosti závisí na jeho [sic!] sepětí s lidem.»

S touto dialektickou výhradou je tedy lid «skutečným tvůrcem dějin», a to «ve všech společenských oblastech».

Pisatel ještě poznamenává, že «úloha lidu v dějinách není ovšem stále táž. Jsou období, kdy, jak napsal Lenin, jako by masy spaly, a naopak v revolučním období vystupuje zcela zřetelně jejich úloha a význam.» – Až potud se zdá být všechno jasné; snad jen na jednu věc bychom se pisatele zeptali, a sice, kdo určuje dějiny v obdobích, kdy «masy» zrovna «jakoby spí». Ale my pátráme především po vymezení samotného pojmu «lid». Nuže, pan Hrzal, jako by tušil naše trápení, praví o kus dále:

[17b] «Stanovit pravdivý, konkrétně historický vztah mezi lidem, stranou a jednotlivými vedoucími činiteli je možné za předpokladu, že máme vědecky pravdivě vymezen sám pojem lid, jeho obsah.»

Bohu díky, naše tápání se chýlí ke konci. Tady musíme citovat poněkud šíře:

[17c] «Lidové masy, lid, to není nějaká nadhistorická, nadtřídní kategorie, která zůstává po celý vývoj společnosti neměnná. V různých etapách vývoje společnosti tvořily lid různé společenské třídy, různé sociální skupiny.»

Tu se pisatel opět odvolává na Marxe a Lenina a pokračuje:

[17d] «[...] lid mohou tvořit i antagonistické třídy, mezi kterými existuje třídní boj. Lid nejsou jen také bezprostřední výrobci materiálních hodnot, i když *bezprostřední výrobci materiálních hodnot tvoří vždy jádro lidu*. Redukovat však obsah pojmu lid jen na jádro znamená nepochopit, že v *určitém historickém období i ostatní třídy či sociální vrstvy a skupiny mohou sehrát pokrokovou, progresivní úlohu v dějinách a mohou tedy být, byť i na přechodnou dobu, součástí lidu.*»

Filosof Hrzal nás opravdu nezklamal. S pomocí jeho jasného, přehledného výkladu se začínáme v problematice «lidu» orientovat. Zopakujme si to ještě jednou, abychom se ujistili, že jsme všemu dobře rozuměli.

«Lid» je kategorie historicky proměnlivá, co do třídní

ho či sociálního složení různorodá, má však své stálé jádro. Tím neměnným jádrem jsou «bezprostřední výrobci materiálních hodnot». (S uznáním kvitujeme, že zde autor nepoužil termínu «pracující»; zřejmě jako vědec cítil, že to je kategorie příliš mlhavá, než aby se s její pomocí dal pravdivě uchopit obsah pojmu «lid».) Kromě toho «lid» obsahuje též složku nestálou, která je zjevně vlastní příčinou jeho historické proměnlivosti. Mohli bychom si tuto komponentu pro názornost představit jako soustavu pláštíků či slupek obalujících – těsněji či volněji – konstantní jádro. Jejich přináležitost k «lidu» (přesněji řečeno k jeho jádru) není povahy trvalé, mohou se připojovat nebo odpadat podle toho, jak se mění historické podmínky. Zdá se, že existence těchto slupek v rámci «lidu» je vždy víceméně přechodná. Co však je podmínkou jejich, byť přechodné, přináležitosti k «lidu»? Inu to, že v dané chvíli hrají «pokrokovou úlohu v dějinách». Jak vidno, celá pisatelova teorie «lidu» stojí na apriorním předpokladu, že «bezprostřední výrobci materiálních hodnot» hrají v dějinách *nutně* progresivní roli; kdybychom totiž připustili, že *mohou* mít v dějinách někdy i úlohu retardační, pevné jádro by se rozpadlo a «lid» by ztratil historickou kontinuitu. Nu což, každá teorie má své axiomy. Případné potíže ostatně vyřešil Lenin poukazem na to, že «masy» občas «jakoby spí».

Tedy u stálého jádra je situace jasná: hraje prostě *vždy* pokrokovou úlohu, nanejvýš při tom někdy «jakoby spí». Ale jak je to s těmi přechodnými slupkami? Kdo rozhodne, zda právě patří k «lidu», či nikoliv? Při pohledu do minulosti je to možná jednodušší, ale v současné chvíli? právě teď? Která nadhistorická instance rozsoudí, zda ty nebo ony sociální vrstvy a skupiny momentálně hrají pokrokovou úlohu, či zda ji už dohrály?

Na tuto otázku nenajdeme u pana Hrzala výslovnou odpověď, nicméně z kontextu celé statě vyplývá zcela zřetelně, že role vrchního rozhodčího v téhle věci přísluší *komunistické straně* (dále KS). Máme-li toto tvrzení doložit, bude třeba citovat ještě obsírněji. Pan Hrzal předvádí «vědecký přístup» k pojmu «lid» na našich novodobých dějinách a říká:

[17e] «Teprve Komunistická strana Československa – [...] na rozdíl od buržoazních ideologů, kteří s pojmem lid nakládali všelijak, podle momentálních potřeb a zájmů [...] – přistupuje k pojmu lid z vědeckých marxisticko-leninských pozic. Za rozhodující jádro lidu pokládá KSČ proletariát, do lidu pak zahrnuje všechny progresivní složky pracujících, které spolu s proletariátem bojují proti buržoazii. [...] chápe i skutečnost, že malý živnostník přesto, že kolísá – má blíže k lidu než k reakci. Za okupace se obsah pojmu lid rozšiřuje. K lidu u nás v tomto období patří všechny vrstvy našeho obyvatelstva, které se stavěly proti okupantům, všichni ti, kteří nesoúhlasili s hitlerovským fašismem. Do lidu nepatřili pouze kolaboranti, zrádci, představitelé velkoburžoazie a velkostatkářů i různé deklasované živly. Po vítězství v roce 1945 charakterizuje pojem lid Klement Gottwald, když vysvětluje, co po stránce sociální vlastně znamená Národní fronta. Nejde o koalici politických stran, ale o organizaci lidu. [...]

Již velmi brzy se však obsah pojmu lid mění. V praxi se ukazuje, že demokratická část buržoazie, která bojovala proti fašistickému Německu, a část inteligence, která je s ní těsně spjatá, nemohou hrát již v této době pokrokovou úlohu, [...] stávají se objektivně brzdou pokroku a přecházejí na pozice reakční buržoazie, která se s vývojem po roce 1945 nikdy nesmířila. V březnu 1946 vymezuje Klement Gottwald Národní frontu jako svazek dělníků, rolníků a pracujících inteligence. V únoru 1948 [...] se obsah pojmu lid opět mění. [...] Národní fronta [...] se obrodila a pod vedením strany sjednocovala všechny náš lid k plnění úkolů socialistické výstavby naší společnosti.»

Hned na začátku pisatel zdůrazňuje, že toliko KS «přistupuje k pojmu lid z vědeckých pozic». Už tím se jí prakticky přisuzuje výlučná kompetence v těchto záležitostech. «Vědecký» pohled je přece pohled «objektivní». Je tedy předem vyloučena eventualita, že by k «lidu» mohl objektivně patřit někdo, o kom KS prohlásí opak. A vskutku: co mají všechny ty rozmanité podoby «lidu» společného? – To, že se *vždy* skládají z těch složek, které KS «do lidu zahrnuje». Při všech proměnách «lidu», jež pisatel vypočítává, je to vždy KS, která – ústy svého vůdce

Klementa Gottwalda - pojem «lid» znovu vymezuje, charakterizuje, vysvětluje. Zkrátka a dobře, bez souhlasu KS se do «lidu» nikdo nedostane, ani se v něm neudrží. Vizme tzv. demokratickou buržoazii: po vítězství 1945 je to s ní ještě v pořádku, a hle - za necelý rok náhle už «nemůže hrát pokrokovou úlohu, stává se objektivně brzdou pokroku», takže v březnu 1946 ji Klement Gottwald ve svém «vymezení Národní fronty» jednoduše vynechává... (V této souvislosti je rovněž velice zajímavá poznámka p. Hrzala o tom, že KS od samého počátku nepovažovala Národní frontu za koalici politických stran, nýbrž za «organizaci lidu». Je-li totiž NF jen «organizací lidu» a rozhoduje-li KS o tom, jaký obsah má v tom kterém momentě pojem «lid», pak je KS přirozeně povolána i k tomu, aby rozhodovala o složení Národní fronty.)

V závěru, který se před námi rýsuje, totiž že výsadním správcem a interpretem pojmu «lid» je KS, nás utvrzuje zbývající část páně Hrzalovy statě, kde se převážně hovoří o «vedoucí úloze strany». Máme ještě v čerstvé paměti, jak pisatel v úvodní části svého článku mluvil o tom, že «lid» je «určujícím a rozhodujícím činitelem» ve vývoji společnosti, «skutečným tvůrcem» dějin. Toto tvrzení tehdy doprovodil jistou «dialektickou» výhradou [17a]. Nyní se k námětu vrací a formuluje onu výhradu různěji, bez dialektických okolků:

[17f] «Lidové masy k tomu, aby mohly uvědoměle tvořit dějiny, potřebují politické vedení.»

Potlačme zatím otázku, jež se vnucuje při pohledu na výraz «uvědomělá tvorba», a sledujme ještě chvíli pana Hrzala:

[17g] «Politickým vůdcem lidu může být pouze taková třída a její strana, jejíž zájmy jsou v souladu s objektivním společenským vývojem. Takovou třídou je dělnická třída, takovou stranou je marxisticko-leninská strana.»

[17h] «Za socialismu si lidové masy, díky vedení dělnické třídy a její marxisticko-leninské strany, postupně uvědomují svou historickou úlohu v dějinách [...]»

[17i] «Na vedoucí úloze strany, na její činnosti, závisí stupeň uvědomělosti lidu, rozvoj jeho aktivity a iniciativy. Činnost lidových mas se nestává uvědomělou automaticky, mechanicky, sama od sebe.»

(Zdůraznil L. H.)

[17j] «Realizace vedoucí úlohy strany je základním předpokladem maximálně úspěšného řízení činnosti lidových mas ve všech společenských oblastech, s minimem chyb a ztrát.»

Teprve nyní se nám pojem «lid» ukazuje v celé své «vědecké pravdivosti», jakož i «historické konkrétnosti». Dříve však, než se pokusíme zpracovat tuto neobyčejně silnou dávku informace, vraťme se k citátu [17f], kde jsme se pozastavili nad slovy «uvědoměle tvořit»: lze snad tvořit neuvědoměle? V jakém smyslu by se dalo mluvit o «neuvědomělé tvorbě»?

Nahlédneme-li opět do *Slovníku spisovného jazyka českého*, zjistíme, že u slovesa *tvořit* je uvedeno celkem 5 významů, z nichž ovšem v našem kontextu připadají v úvahu pouze dva: 1. *záměrnou, cílevědomou činností působit vznik něčeho*; [...] 3. (poněk. kniž.) *být zdrojem, základem toho, že něco vzniká n. vzniklo*.

Řekne-li se tedy, že «lid» tvoří dějiny «neuvědoměle», lze to chápat jedině ve významu 3: je tím řečeno, že «lid» (rozumí se činnost «lidu») je *zdrojem a základem* dějinného vývoje. Kdo prohlásí, máje na mysli takovouto «neuvědomělou tvorbu», že «lid tvoří dějiny», neřekl nic jiného, než že dějiny vznikají působením činnosti «lidu». A vlastně toho řekl více o dějinách než o «lidu». Naznačil tím, že pokládá dějiny za jakýsi «přírodní» proces, objektivně determinovaný činností výrobní - víme přece, že jádrem «lidu» jsou «bezprostřední výrobci materiálních hodnot» (dále BVMH). Má-li v dějinách určující význam výroba materiálních hodnot, pak ovšem jejich «hybnou silou» jsou BVMH. Chce-li se někdo vyjádřit poetičtěji a nazvat je v tomto smyslu «tvůrci dějin», nelze proti tomu v zásadě nic namítat; jenom je třeba mít na paměti, že tu nejde o nic víc než o jistý objektivně daný, «nutný» vztah mezi činností BVMH a dějinami. BVMH hrají v dějinách jistou zákonitou «úlohu», které si však nemusejí

být vůbec vědomí, která je na jejich vědomí nezávislá. Takové pojetí dějin vychází zřejmě z představy, že dějiny se ubírají svou cestou v *podstatě* nezávisle na vědomí svých aktérů. Budiž.

Avšak pokud jde o «tvorbu» ve smyslu tvůrčího aktu lidského, musí *nutně* obsahovat prvek uvědomělosti: ne jakkoliv, nýbrž *záměrnou, cílevědomou činností* působit vznik něčeho (srv. význam 1). Má-li někdo vskutku tvořit dějiny – v plně lidském smyslu, ne ve smyslu «přírodní» nutnosti –, pak do nich musí uvědoměle (tj. cílevědomě) zasahovat, orientovat je žádoucím směrem. V rámci dotyčného «materialistického» pojetí je ovšem tato žádoucí orientace již předem objektivně dána; vpravdě *uvědomělá* tvorba dějin proto nemůže spočívat v libovolných zásazích do jejich běhu, nýbrž jen v takových, které jsou v souladu s jejich přirozenými, objektivně danými zákonitostmi. Nestací pouhá cílevědomost, je třeba vědomí (objektivně) *správného* cíle. «Uvědomělá tvorba» dějin tedy předpokládá poznání jejich «zákonů».

V čem může spočívat «historická úloha lidu» *před uvědoměním*? Leda v tom, že «lid» svou výrobní činností nevědomky roztáčí «kola dějin»: tato role je mu určena objektivní zákonitostí dějinného vývoje a nevyžaduje od něho nic víc, než aby dělal to, co je pro něho tak jako tak holou životní potřebou. Je nasnadě, že k plnění takové «úlohy» nepotřebují «lidové masy» žádného vůdce. Jsou «hybnou silou» procesu, jehož smysl jim uniká. Jejich «poslání» spočívá prostě v tom, že jsou nevědomým *nástrojem*, jímž se prosazuje určitá historická «nutnost». V takto vymezené «dějinné úloze» není pochopitelně místa pro to, aby «lid» jakkoli působil na *směr* pohybu, jehož je iniciátorem; může jej leda – opět nevědomky – brzdit svou činností mimovýrobní, v tom případě je mu však neznalost «zákona» omluvou.

Po uvědomění je to docela jiné. Jeho dosavadní role se ovšem neruší, nabývá však kvalitativně nového obsahu. «Lid» i nadále dělá to, co dělal předtím; zásadní rozdíl spočívá v tom, že nyní *ví*, co dělá. Poznání «zákona» mu umožňuje, aby se stal z nevědomého nástroje aktivním *spolupracovníkem* dějin. Již nejenom objektivně, čin-

ností výrobní, nýbrž i subjektivně, *veškerou* svou aktivitou je nyní zapojen do velkolepého procesu, jehož směr a cíl mu konečně přestal být hádankou. Nemůže, pravda, do tohoto dějství zasahovat libovolně, v tom ho omezuje právě nabyté poznání, může však svobodně napomáhat tomu, aby dějiny šly k svému objektivně nutnému cíli cestou co nejpřímější, bez zbytečných oklik a vratiproudů. A nejen může, on spolupracuje ochotně a rád, neboť zároveň nahlédl, že to je v jeho *vlastním* zájmu, že v dějinném procesu jde o *jeho* věc, o *jeho* proces. Mýlíme se snad, když v tomto obratu spatřujeme dovršení právě podstaty «lidu»? Ne, jinak tomu být nemůže: teprve *po uvědomění* hraje «lid» v dějinách svou pravou úlohu, k níž byl od věků povolán, teprve nyní jej plným právem nazveme «skutečným tvůrcem» dějin.

Leč právě tohoto sebedovršení není «lid» sám od sebe schopen. Z výkladu páně Hrzalova vyplývá zcela jednoznačně, že «uvědomění» mohou «lidové masy» dosáhnout výlučně pod vedením KS [17f-i]. Pouze KS totiž disponuje vědeckým poznáním zákonitostí společenského vývoje:

- [18] «Rozvíjet socialistickou demokracii znamená otevírat existující i nové zdroje takového rozvoje. Jaké jsou to zdroje? Je to především hluboké *vědecké poznání společenských procesů* [...]. *Takovéhoto vědeckého poznání* a na něm založené revoluční praxe je schopna pouze a jedině strana dělnické třídy, marxisticko-leninská komunistická strana [...].»
(Dalibor Hanes, *Socialistická demokracie v akci*, RP, 28. 5. 1977, s. 3)

Právě toto výsadní postavení kvalifikuje «stranu», aby byla rozhodčím ve věcech «pokrokovosti». Neboť «pokrokové» může být pouze to, co je «v souladu s objektivním společenským vývojem».

- [19] «Na naší straně je historická pravda. Objektivní zákonitosti společenského vývoje pracují pro komunismus.»
(František Havlíček, *O vedoucí úloze strany*, Praha, Svoboda 1974, s. 9)

Při «uvědomění lidu» však nejde jen o to, aby jej «strana» probudila, přivedla k určitému poznání, na jehož základě by se pak dál samostatně rozhodoval. Nejsou-li «masy» samy od sebe schopny plnit své nejvyšší dějinné poslání, znamená to, že v ohledu celospolečenském nejsou samy od sebe schopny cílevědomého pohybu. Z hlediska celkového historického procesu je jejich jednání «živelné»; je třeba «strany», aby tato živelná energie byla svedena žádoucím směrem, kanalizována a co nejefektivněji zužitkována: «s minimem chyb a ztrát». «Lid» pojatý jakožto «masa» není, jak se zdá, *zásadně* schopen samostatného myšlení, nezávislého politického rozhodování: proto potřebuje trvalé «vedení» a «řízení». «Uvědomělost lidu» je tedy «závislá na činnosti strany» [17i] nejen co do svého vzniku, ale i ve svém trvání; je to stav nejen zvenčí vyvolaný, ale i zvenčí udržovaný. Jakmile se oslabí vedoucí úloha strany, klesá i «uvědomění mas».

- [20] «Tam, kde slábne náš ideový vliv, kde zaostává naše ideologická činnost, politická a kulturní výchova, vytváří se prostor pro nepřátelské tendence a rozmáhá se maloměštáctví.»
(Gustáv Husák, *Zpráva o činnosti...*, přednesená na XIV. sjezdu KSČ, cit. dle Lidové demokracie /dále LD/, 26. 5. 1971, s. 6)

Nyní už začínáme chápat, proč se v tomto oficiálním pojetí klade rovnítka mezi «lid» a «masy». «Masa», jak víme ze slovníku, na prvním místě znamená «hmota jako materiál, surovina». Takto pojatý «lid» je zřejmě pouhou látkou (energií), které je třeba vdechnout duši (dát směr), aby mohla být dějinám k užítku. «Oživujícím», orientujícím elementem je pak logicky ten, kdo spolehlivě *prohlédl* chod dějin, a proto ví, kam a kudy je třeba jít.

- [21] «Vést třídu a masy znamená dát jim heslo odpovídající jejich potřebám. [...] Dát správné heslo znamená vyzbrojit pracující znalostí toho, zač mají v té či oné době bojovat.»
(František Havlíček, *op. cit.*, s. 30, 31)

V této perspektivě se nám mimochodem objasňuje i pravý význam slova «iniciativa».

- [22] «Když se nadšení a iniciativa *správně usměrní*, dokáží, jak se říká, i hory přenášet. Proto je nutné vést boj proti všemu, co této iniciativě překáží, co ji brzdí, sráží či *zavádí jiným směrem*.»
(Ladislav Hrzal, *op. cit.*)

Zdá se, že «přenášení hor» je v současné oficiální propagandě oblíbeným obrazem, neboť se s tímto úslovím můžeme setkat častěji:

- [23] «Je známo, že při správném politickém a odborném vedení jsou lidé ochotni pro socialismus *takřka hory přenášet*. S jejich iniciativou je však nutné *dobře hospodařit*, vhodným způsobem ji ovlivňovat a rozvíjet.»
(Úvodník, RP, 1. 11. 1978)

Již z těchto dvou citátů je patrné, že výraz «iniciativa» slouží v jazyce oficiální propagandy k označení právě oné nevyhraněné, prvopočáteční energie nashromážděné v «lidu» a čekající na usměrnění. «Iniciativa» je sama o sobě hodnotově neutrální, netematizovaný volní akt, je to *ryzí pohotovost* k akci, čirá disponovanost, nepředmětné «nadšení». Oficiálně je vítána jen potud, pokud skýtá možnost «správného» využití. Její prvotní neorientovanost s sebou totiž nese i riziko, že bude svedena na scestí, k čemuž dochází pravidelně tam, kde se «iniciativa» tematizuje, orientuje *mimo*, či dokonce *proti* působení «strany». Pak ovšem se jí odnímá čestný název «iniciativa» a stává se z ní pouhá «živelnost».

- [24] «Rozvíjet iniciativu a aktivitu pracujících nemá nic společného s podporou *živelnosti* a neodpovědnosti. Proto naše strana klade mimořádný důraz na politickoideovou výchovu, na formování socialistického vědomí člověka, na jeho marxisticko-leninskou, pracovní a morální výchovu.»
(Redakční článek, RP, 5. 1. 1978, s. 3)

«Iniciativa» v sobě tají obrovskou sílu (dokáže i «hory přenášet»), aby však tento potenciál byl správně a efektivně využit («s minimem chyb a ztrát»), musí podléhat stranickému vedení, kde se určuje, kterou «horu» je třeba vzít a kam se má přenést. Se zlou by se potázal, kdo by si umanutl «přenášet hory» podle svých představ.

- [25] «Naši nepřátelé se pokoušejí tvrdit, že vedoucí úloha strany znamená monopol moci a brání rozvoji aktivity pracujících. Jestliže jde o nepřátelskou, protisocialistickou, revizionistickou činnost, potom otevřeně říkáme, že komunisté učiní všechno, aby ji v zárodku zmařili, jestliže však jde o iniciativu a aktivitu, která přispívá k rozvoji socialistické společnosti, pak smyslem a cílem strany je právě takovou aktivitu všemožně rozvíjet a podporovat.»
(Gustáv Husák, *op. cit.*, s. 7)

Při tomto pojetí «iniciativy» je pochopitelné, klade-li oficiální propaganda takový důraz na to, že je s ní nutno «dobře hospodařit»: «iniciativa» je zde pojata povýtce *instrumentálně*.

- [26] «Významný nástroj zabezpečování hospodářské politiky strany [...] vidíme v iniciativě pracujících. [...] rozvíjení iniciativy pracujících a socialistického soutěžení je zabezpečováno usilovným ideově politickým působením.»
(Miroslav Mamula, *Spojení strany a lidu je základem úspěchu*, RP, 12. 10. 1978, s. 3)

Aktuálně vzato, nejdůležitějším úkolem stranického působení je «zajistit, aby nevyčerpatelná iniciativa našich pracujících směřovala k tomu hlavnímu – k naplňování cílů [...] stanovených XV. sjezdem KSČ» (úvodník RP, 19. 10. 1978).

★ ★ ★

Přes všechny pokrok, který jsme pod vedením p. Hrzala učinili, musíme konstatovat, že «pravdivý, konkrétně historický vztah mezi lidem a stranou» není dosud plně objasněn. Pisatel na jednom místě praví: «Politickým vůd-

cem lidu může být pouze taková *třída* a její strana, jejíž zájmy jsou...» atd., viz [17g]. Tím jako by naznačoval, že na «vedení lidu» se kromě «strany», přesněji spolu se «stranou», podílí i jeho «jádro»; jinými slovy, že toto «jádro» je vůči «straně» ve vztahu *partnerství*, a nikoli závislosti. Je tomu opravdu tak? Může tomu tak vůbec být?

Je pravda, že «jádro» má vůči «straně» – ve srovnání s ostatními složkami «lidu» – privilegované postavení. Je to dáno tím, že zkoumaná teorie «lidu» a priori vylučuje možnost, že by BVMH hráli v dějinách jinou než «pokrokovou» úlohu. Tímto axiomatem, jak víme, je zaručena historická kontinuita «lidu». Pro «stranu» z toho však plynou určitá omezení. Zatímco v případě ostatních složek «lidu» (oněch přechodných slupek) má «strana» při posuzování jejich «pokrokovosti» naprosto volné ruce, před BVMH se její moc jakoby zastavuje: «jádro» nelze v žádném případě z «lidu» vyloučit, jeho «pokrokovost» je mimo jakoukoli prověrku. Jsou sice období, kdy nelze «pokrokovou úlohu» BVMH pozitivně vykázat, ale v tom případě řekneme s Leninem, že «masy jakoby spí»; jejich «pokrokovost» nezaniká, jenom je jaksi suspendována.

To všechno je zajisté pravda. Avšak smíme proto tvrdit, že BVMH jsou s to dosáhnout «uvědomění» vlastními silami, nezávisle na straně? Jistěže nikoliv. Vždyť BVMH neovládají potřebný *nástroj* takového uvědomění; ponechání sami sobě, nikdy by se nepropracovali až k vědeckému nahlédnutí zákonitostí společenského vývoje. «Jádro» tedy potřebuje «vedení» právě tak jako ostatní složky «lidu». Podobně jako tyto přechodné slupky, musí být i «jádro» vedeno, jinak by zůstalo při nejlepším jen «hybnou silou», nikdy by se však nestalo «skutečným tvůrcem» dějin. A veškerá jeho «iniciativa» by bez uvědomění jen živořila v podobě «živelnosti».

- [27] «Jedině v čele s marxisticko-leninskou stranou může dělnická třída splnit své historické poslání hrobaře kapitalismu a tvůrce komunistické společnosti, *jedině v čele s komunistickou stranou* může dělnická třída hrát úlohu vedoucí síly všech pracujících v boji za vybudování beztřídní společnosti.»
(František Havlíček, *op. cit.*, s. 12; zdůraznil F. H.)

Pokud tedy p. Hrzal mluví v souvislosti s BVMH (resp. dělnickou třídou) o «vedení lidu», dlužno jeho formulaci upřesnit v tom smyslu, že jde o vedení *odvozené*, druhotné: vůdcovská role BVMH není této třídě vlastní, nýbrž je odvozena od vedoucí úlohy «strany». Aby mohlo «jádro» vést ostatní složky «lidu», musí být nejprve a především samo vedeno «stranou». Jeho autonomie se omezuje na to, že nemůže být z «lidu» vyloučeno.

V praxi tento závěr jistě platí, přiznejme však, že na teoretické rovině není ještě všechno úplně jasné. Ze slov p. Havlíčka [27] by se totiž dalo vysuzovat, že primární je přece jen vedoucí úloha dělnické třídy a stranické vedení že je pouze podmínkou jejího naplnění. Musíme tuto otázku prozkoumat ještě podrobněji.

Je pravda, že v roli «vedoucí síly společnosti» vystupuje tu a tam sama «dělnická třída»:

- [28] «Vedoucí silou v rozvoji naší socialistické společnosti je i zůstane silná vyspělá dělnická třída.»
(Gustáv Husák, *op. cit.*, s. 6)

Na druhé straně se však dovídáme tyto pozoruhodné skutečnosti:

- [29] «Strana zabezpečuje vedoucí úlohu dělnické třídy.»
(*Tamtéž*, s. 7)
- [30] «Komunistická strana [...] ve své politice uplatňuje třídní přístup ke společenským jevům a uskutečňuje historickou úlohu nejpokrokovější třídy soudobé společnosti – dělnické třídy.»
(Příloha RP pro posluchače stranického vzdělávání, 21. 3. 1973, s. 4)
- [31] «Vztah komunistické strany k dělnické třídě je [...] dán historickým posláním dělnické třídy, které objevili a vědecky zdůvodnili zakladatelé marxismu-leninismu.»
(*Tamtéž*)

Pokud tomu dobře rozumíme, jádro problému spočívá ve skutečnosti, že na to, k čemu je dělnická třída historicky povolána, objektivně a neodvolatelně, totiž aby byla

vedoucí silou ve vývoji společnosti, nepřišla ona sama, přišli na to «zakladatelé». Objevili to a vědecky zdůvodnili. Aby tento objev nezůstal pouhou kuriozitou v oboru filosofie dějin, aby dělnická třída mohla skutečně plnit své poslání, bylo nutno zanést toto poznání do jejího vědomí, «uvědomit» ji o jejích pravých zájmech a historické úloze. Ale to by ještě samo o sobě nestačilo: bylo a je nutno v tomto «uvědomění» ji udržovat a ukazovat jí krok za krokem, «zač má bojovat» [21]. A právě toto vedení «vedoucí síly» tvoří *raison d'être* «strany» jakožto jedině legitimní dědičky «zakladatelů». Takovýto poměr mezi oběma protagonisty dějinného vývoje vede ovšem v praxi nutně k tomu, že «strana» *de facto* přejímá vedoucí roli své schovanky, a naopak deklarovaná «vůdkyně» se stává pouhou vykonavatelkou stranických směrnic. Ale jinak se «vedoucí úloha dělnické třídy» zřejmě «zabezpečit» nedá. (Tím by se také vysvětlovalo, proč naše oficiální propaganda tak často označuje za «vedoucí sílu» přímo «stranu».)

Závěr, který před námi vyvstal, nás nemusí znepokojovat – paradox je jen zdánlivý. Patrně se tu uplatňuje myšlenka jednoho ze «zakladatelů», že filosofie může dojít uskutečnění jen skrze své „zrušení“. Je to myšlenka původem hegelovská a ono *zrušení*, jak známo, neznamena pouhé popření, nýbrž zároveň uchování a překonání. Nuže, nemá-li «vedoucí úloha dělnické třídy» zůstat pouhým filosofickým «objevem», má-li se *naplnit* a stát se tak nástrojem přeměny světa, musí být *překonána* tím, že faktické velení převezme «strana». Pravdivé je tedy tvrzení, že «historickou úlohu dělnické třídy uskutečňuje strana» [30]. «Vedoucí úloha dělnické třídy» se přitom nepopírá: zůstává *zachována* na rovině metafyzické jakožto legitimace přeměny světa řízené komunistickou stranou.

***

Pochopení vzájemného vztahu KS a dělnické třídy («jádra lidu») by nebylo úplné, kdybychom neuvedli ještě jeden postulát oficiální propagandy, a sice, že *strana je «jádro» dělnické třídy* (tuto formulaci najdeme např.

v příloze RP pro posluchače stranického vzdělávání, únor 1972).*) Je to postulát neobyčejně důležitý, neboť zachraňuje historickou kontinuitu «lidu» v krajních situacích, kdy selže i jeho «jádro». Podívejme se blíže na takovou eventualitu.

Předem budiž řečeno, že stát by se to nemělo. Zásadně je historická kontinuita «lidu» zajištěna axiomatem, podle něhož zájmy jeho «jádra» (tj. BVMH, resp. dělnické třídy) jsou *nutně* v souladu s objektivním společenským vývojem. Z toho plyne, že «jádro» hraje v dějinách *vždy* «pokrokovou» úlohu, a to stačí, aby byla existence «lidu» zachována.

A vyhotí-li se situace natolik, že se *všechny* přechodné slupky dostanou do rozporu s «objektivním společenským vývojem» a jedna po druhé odpadnou na «smetiště dějin»? – Inu, pokud odolá «jádro», bude prostě *samo o sobě* tvořit «všechn lid».

Jenže ani «jádro lidu» nehraje svou pokrokovou úlohu automaticky [17i], ale jen tehdy, je-li správně usměrněno a spolehlivě řízeno. Jako «lid» vůbec, i «jádro» musí být *vedeno*; z toho však plyne, že může být také *svedeno*. Toto nebezpečí nastává, kdykoli ochabne výchovné působení strany [20]. Dojde-li k nejhoršímu, pak svedené «jádro» jedná *proti svým nejvlastnějším zájmům*. A tu se oficiální teorie «lidu» dostává do úzkých: «jádro» sice nemůže být vyvrženo na «smetiště dějin», ale na druhé straně zas nemůže v tomhle stavu reprezentovat «lid». Vystává delikátní otázka: *v kom* přežije «tvůrce dějin» tuto historickou zkoušku? Nuže, právě v takovém kritickém okamžiku nastupuje «strana» jakožto «jádro jádra» a pronásí pochodě «lidu» temnotami, dokud se BVMH nevzpamatují z dočasného poblouznění. Jinými slovy, v krizových obdobích tvoří «strana» *sama o sobě* «všechn lid».

Aby se předešlo výše popsaným nepříjemnostem, musí být «lidu» (a zvláště BVMH) věnována neutuchající profylaktická péče:

*) Na str. 5 se ve výčtu «obecných zákonitostí budování socialismu» na prvním místě uvádí «vedení pracujících mas dělnickou třídou, jejímž jádrem je marxisticko-leninská strana».

- [32] «Je naší povinností nejenom bránit vymoženosti socialismu, [...] ale také *chránit vědomí* našich lidí před reakční ideologií [...] a všemi negativními vlivy, které tato ideologie přináší. Jak se stane člověk *imunním*? Ne cestou zákazů, příkazů, ale soustavným ideově výchovným působením na jeho vědomí.» (Úvodník, RP, 11. 5. 1978)

Takto si oficiální propaganda představuje ideálního «tvůrce dějin»: má být «imunní».) To znamená slepý a hluchý vůči všem ideám kromě těch, které do jeho vědomí vstěpuje «strana».

- [33] «Netřeba připomínat, že soustavné ideově výchovné působení v konfrontaci se složitostí dodavatelsko-odběratelských vztahů [...] nebývá nejsnadnější.» (Úvodník, RP, 1. 11. 1978)

***

Ještě než přistoupíme k rekapitulaci poznatků, které nám zprostředkoval p. Hrzal, připusťme, že v jednom punktu nás pisatel přece jen trochu zklamal. Po jeho brilantním historickém výkladu nás nemůže uspokojit takovýto výměr «lidu» dnešního:

- [34] «*K lidu patří všichni ti, kteří na základě svého sociálního postavení ve společnosti nejen schvalují, ale aktivně se zúčastňují budování rozvinuté socialistické společnosti. Z lidu se vylučují ty malé skupinky zbytků buržoazie, které se nesmířily se svým postavením ve společnosti, různé deklasované živly a samozřejmě i ti, kdo pracují proti vlastnímu lidu [...]*»

Milhavost pozitivní části autorovy definice zvláště vyniká ve srovnání s jeho předchozími formulacemi, zpravidla tak jasnými a zřetelnými. Žádoucího upřesnění můžeme

*) Že nejde o náhodně zvolený výraz (či dokonce o pouhé přeřknutí úvodníkáře), o tom svědčí následující pasáž z projevu J. Fojtíka (RP, 29. 5. 1978, s. 2): «Pro formování přesvědčení člověka, jeho postojů a zabezpečení *imunity* vůči nepřátelskému ideologickému působení má nesmírný význam výchova k vědeckému světovému názoru.»

však docílit konfrontací dvou míst z projevu Lubomíra Štrougala (RP, 29. 4. 1978, s. 1 a 2):

- [35a] «[...] co je hlavním smyslem všeho našeho snažení a usilování – [...] šťastnější a spokojenější život *našeho lidu* [...]»
- [35b] «Všechno, co děláme a oč usilujeme, má společného jmenovatele: dosahovat v jakékoli činnosti co nejlepších výsledků v zájmu bohatého, šťastného a klidného života *všech našich občanů, kteří se svou poctivou prací podílejí na společném díle.*»

Bezvadná symetričnost obou formulací nám dovoluje uzavřít, že k «lidu» patří v současné době nikoli všichni občané, kteří se «zúčastňují budování» (jak uvádí nepřesně p. Hrzal), nýbrž pouze «všichni občané, kteří se podílejí na společném díle *poctivou prací*». Nemusíme se jistě ptát, kdo posuzuje míru jejich «poctivosti».

Následující dva doklady vrhají na problematiku příslušnosti k «lidu» v současné době ještě ostřejší světlo:

- [36] «[...] náš lid bytostně srostl se socialismem.»
(Úvodník, RP, 26. 4. 1978)
- [37] «Zkušenosti, které jsme získali, vyžadují neustále [...] rozvíjet základní hodnoty socialismu, mezi něž na *nejpřednější místo patří vedoucí úloha komunistické strany.*»
(Čestmír Lovětínský na semináři k 30. výročí Února, cit. dle RP, 16. 12. 1977, s. 2)

Z prvního tvrzení lze celkem legitimně vyvozovat zásadu, že kdo «nesrostl se socialismem», nemá mezi «lidem» co pohledávat. Avšak základní, «nejpřednější» hodnotou socialismu je «vedoucí úloha strany». – Nuže?

Pozoruhodná je naproti tomu negativní část páne Hrzalova vymezení současného «lidu». Z pisatelovy formulace jako by vyplývalo, že *mimo* «lid» nemohou dnes již stát celé sociální vrstvy či skupiny (o třídách ani nemluvě), nýbrž jen «skupinky», «zbytky», eventuálně pouzí jednotlivci. Tenhle aspekt budeme muset ještě někdy zevrubněji prozkoumat.

***

Pokusme se nyní shrnout, k jakým poznatkům jsme s pomocí pana Hrzala došli.

Poznali jsme především, že oficiální pojetí «lidu» je striktně *restriktivní*. O příslušnosti k «lidu» rozhoduje KS na základě posouzení momentální míry «pokrokovosti» té které společenské třídy či vrstvy (skupiny, jednotlivce). Zvláštní postavení zaujímají v tomto ohledu BVMH; jejich «pokrokovost» nelze brát v pochybnost, neboť je zajištěna axiomatem, podle něhož zájmy BVMH jsou nutně v souladu s «objektivním společenským vývojem». Skutečnost je však přece jen složitější: v praxi se ukazuje, že BVMH nemusejí vždy jednat v souladu se svými «nejvlastnějšími» zájmy (tj. mohou být svedeni k tomu, aby jednali proti svým zájmům). Vysvětlení dlužno spatřovat v tom, že BVMH svou «pokrokovostí» sice naplňují jistou historickou nutnost, avšak tato «objektivní» nutnost se neprosazuje automaticky, bez přičinění «subjektivního faktoru»: v daném případě je tím subjektivním faktorem působení «strany», v němž se snoubí řídicí prvek s prvkem výchovně imunizačním.

Z toho vyplývá – poznali jsme dále –, že «lid» *dosahuje plnosti svého bytí teprve pod stranickým vedením*. Vedoucí úloha přísluší «straně» z titulu výlučné nositelky vědeckého poznání «objektivních zákonitostí společenského vývoje» jakožto předpokladu uvědomělého zasahování do dějin. Jedině «strana» je proto schopna *probouzet* «masy» z tvůrčího spánku (srv. cit. výrok Leninův), vést je k tomu, aby si uvědomily svou «historickou úlohu», a «maximálně úspěšně» *řídí* jejich činnost, s «mimem chyb a ztrát». Praktickým důsledkem této situace ovšem je, že «lidové masy» nemohou plnit své poslání «tvůrce dějin» jinak, leč *poctivou realizací programu, jež vytyčuje strana.**) Kdo odmítá «vedoucí úlohu strany», ten se z «lidu» eo ipso sám vylučuje.

Tak se – za třetí – ukazuje, že oficiální pojetí «lidu» je výrazně *instrumentální*. Pod vedením KS se «lidové ma-

*) O programu KSČ se v *Rudém právu* dočítáme, že je «vědeckým vyjádřením dlouhodobých cílů i krátkodobých úkolů dělnické třídy a ostatních pracujících» (Pavel Kertész, *Odpovědně ve výchově kandidátů strany*, RP, 15. 9. 1978, s. 4).

sy» stávají z neuvědomělého nástroje historické nutnosti «uvědomělým» nástrojem realizace stranických záměrů (srv. níže [71a, b]).

***

Ted' už nás tak nepřekvapuje, že se někdy v *Rudém právu* zaměňují pojmy «strana» a «lid» [7]. Chápeme již, proč je taková záměna možná. Obsah pojmu «lid» lze totiž aplikací restriktivního principu redukovat nejen na jeho «jádro» (BVMH), ale ještě dál na «jádro jádra», tj. «stranu». Za určitých okolností tedy «jít s lidem» nemusí znamenat nic víc než «jít se stranou».

Slovo «lid» může tak sloužit jako šifra pro «stranu», kdykoliv se použití pravého jména jeví neúnosné či nevhodné. Jen považme, jak by to vypadalo, kdyby byl Gottwald prohlásil: «vůle *strany* bude v této zemi zákonem» [10]. A co by tomu řekli čtenáři, kdyby v novinách stálo: «demokratické je to, co slouží zájmům *strany*» [12] anebo: «*strana* nebude s nikým diskutovat» [14]. Cítíme, že «lid» má – v krajním případě – morální oprávnění někoho třeba i «vykázat na smetiště dějin», kdežto «strana» by si takovým svrchovaným gestem přece jen zadala. Dosadí-li se v podobných formulacích na místo «strany» slovo «lid», zní to hned mnohem přijatelněji. Tohoto efektu, kterého oficiální propaganda bohatě využívá, by se ovšem nemohlo docílit, kdyby výraz «lid» nenavozoval ještě nějaké jiné představy, než jaké předpokládá jeho oficiální pojetí. V tomto smyslu, užívajíc pojmu «lid», propaganda tak trochu cizopasí na jeho slavné historii. To však nic neubírá na originalitě, ba přímo jedinečnosti oficiální koncepce «lidu». S něčím podobným jsme se dosud nesetkali. A právě tento silný zážitek neobvyklosti nás vede k jisté domněnce o tom, jakou funkci má přívlastek «pracující», který tak často jméno «lid» doprovází. Neoznačuje žádnou odrůdu «lidu», ale není to ani pouhá básnická ozdoba (jak by se mohlo na první pohled zdát). Máme za to, že sice jde o jakési ustálené epitheton, avšak jeho funkce není prvotně zdobná, nýbrž distinktivní: slouží k vnějšímu odlišení oficiálního pojetí ode všech pojetí tradičních.

Přívlastek «pracující» je podle všeho jen slovním vyjádřením původnosti, jedinečnosti oficiální koncepce «lidu».

Zbytečně jsme se na počátku našeho průzkumu trápi-li otázkou, koho lze počítat mezi «pracující», zda «pracující» tvoří «lid» sami, nebo ve spojení s někým jiným atd. Vědecký výklad Hrzalův nám ukázal, že jsou to vlastně pseudoproblémy. Jedině «strana» může spolehlivě určit, kdo v danou chvíli k «lidu» skutečně (tj. objektivně) patří, a kdo nikoliv. Subjektivní pocity jednotlivců jsou pro příslušnost k «lidu» naprosto irelevantní. Budiž nám v téhle věci mementem situace nejmenovaných polských občanů, o nichž se v *Rudém právu* praví:

[38] «Jsou cizinci v domě, o němž si myslí, že je jejich vlastním domem.»

(Jan Lipavský, *Cizinci ve vlastním domě*, RP, 30. 5. 1977, s. 6)

Prubířským kamenem členství v «lidu» je poměr ke «straně». Ti, kdo mají «jiné cíle», «jiné ideály», sami se z «lidu» vylučují:

[39] «Nikdo jim jejich odlišné představy a tužby nebere. Ale nemohou chtít je realizovat u nás, ve společnosti, s jejímiž cíli a ideály se rozešli, nemohou nám vnucovat něco, co [...] neodpovídá zájmům pracujícího lidu.»

(Úvodník, RP, 2. 4. 1977)

Abychom správně pochopili smysl tohoto sdělení, musíme ovšem u posledního výrazu aplikovat druhý stupeň «jaderné» redukce.

***

Dlužno však přiznat, že naše dosavadní šetření zdaleka nepostačuje k objasnění všech paradoxů, jimiž problematika «lidu» oplývá. Mnohé věci i nadále přesahují naše chápání. Alespoň jeden příklad:

[40] «[...] socialistická demokracie [...] je skutečnou demokracií pro pracující vytvářející reálné podmínky k tomu, aby všichni

občané mohli také skutečně svých práv a svobod užívat [...]»
(Úvodník, RP, 26. 4. 1978)

«Socialistická demokracie» je v témže úvodníku definována jako «skutečná moc lidu». Avšak oficiální pojetí «lidu» implikuje, že někteří občané – ne nutně vždy *titíž*, ale *vždy* někteří – jsou nejen prakticky, ale *zásadně* z podílu na moci vyloučeni. Pak je arci záhadou, jak může «socialistická demokracie» vytvářet reálné podmínky k tomu, aby se na moci podíleli *všichni* občané...

*«Nejsem sice členkou KSČ,
ale jsem plně oddána socialistickému
zřízení, mám ráda svou vlast
i sovětské přátele. Nepřečíst si Rudé
právo, připadala bych si ošizená.»*

B. Křížková z Orlové
(RP, 21. 9. 1978, s. 2)

Užívá-li oficiální propaganda tak originálním způsobem pojmu «lid», lze předem očekávat, že neméně svérázně bude její pojetí «demokracie».

Nepřímé potvrzení této domněnky nacházíme již na rovině terminologické. Aby se «nová» demokracie na první pohled odlišila od «starého», «buržoazního» pojetí, ozdobila se výstižným přívlastkem «lidová». Podle našeho názoru zde nejde o obyčejný pleonasmus, jeden z bezpočtu, jimiž se hemží dnešní pokleslá mluva sdělovacích prostředků. Tvůrcové tohoto slovního spojení nemuseli být omezení neznalí etymologie cizího slova; spíše se řídili zdravým instinktem, jenž jim napovídal, že nebyvalost jejich pojetí «demokracie» musí být i navenek vyjádřena nějakým epithetem, které by jednak vystihovalo podstatu věci, jednak znělo lahodně uchu veřejnosti. Není jejich vinou, že veřejnost zavčas nerozpoznala pravý obsah pojmu «lid». Užívá se však i jiných přívlastků, z nichž je dnes nejběžnější «socialistická». V poslední době, zřejmě v důsledku postupného opotřebování «lidové» demokracie, se razí termín «všelidová», někdy se dokonce objeví «všelidová socialistická».

LID, DEMOKRACIE, SOCIALISMUS
POHÁDKA O STALINOVÍ
ZRCADLO KOMUNISTICKÉ ŘEČI

**Petr
Fidelius
Řeč
komunistické
moci**

TRIÁDA
PRAHA

Kniha vychází s podporou
Fund for Central and East European
Book Projects

Vydání knihy podpořila
Nadace Český literární fond

© Petr Fidelius, 1998
Dictionary © Robert Krumphanzl, 1998
ISBN 80-86158-03-8

K 74714

Západočeská univerzita v Plzni
Univerzitní knihovna
Technicko-ekonomická knihovna

0932 /03

PŘEDMLUVA

Vydávat znovu – osm let po pádu komunistického režimu – analýzy komunistické řeči, které předtím už dobrých deset let kolovaly v samizdatu a byly i knižně vydány v zahraničí, to je rozhodnutí, které si autor aspoň sám pro sebe musí nějak zdůvodnit. Do jisté míry lze tento ediční krok ospravedlnit poptávkou vyplývající z toho, že samizdatové a exilové publikace nejsou dnes běžně dostupné; mnohokrát jsem byl po listopadu 1989 dotazován, od lidí mně známých i (do té doby) neznámých, kdy už „to“ konečně vyjde tiskem. Druhým, snad ještě závažnějším motivem je pro mne skutečnost, že u nás dodnes neexistuje nejen nějaké lepší, ale vůbec žádné jiné zpracování daného tématu (částečně se problematiky dotýká pouze Macura ve Šťastném věku, 1992). Pro českou lingvistiku jako by byl tento jazykový fenomén neexistoval. Můj dávný pokus zůstal kupodivu osamocen.

Nemohu se zde bohudík uchýlit k frázi, kterou autoři v podobných případech v předmluvách obvykle užívají, totiž že dnes bych to celé napsal jinak. Neboť po pravdě řečeno, dnes bych se nejspíš do takového podniku vůbec nepouštěl. Odradila by mne neobyčejná šíře a spletnost daného problému. Pojednat ho adekvátně ve všech jeho aspektech a dimenzích znamenalo by napsat encyklopedické dílo, k jehož zpracování by bylo zapotřebí celého týmu autorů, odborníků v různých disciplínách. V sedmdesátých letech – jako obyčejný topič v kotelně – jsem si tyto starosti nemusel připouštět. Téma přede mnou nestálo jako předmět akademického výzkumu, nýbrž jako